371.015
М60

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

УДК 371.01

МИЛЬНІКОВА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.

19.00.07- педагогічна і вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ- 1997

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313480

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України

Науковий керівник - доктор психологічних наук, професор
СКРИПЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
МОЛЯКО ВАЛЕНТИН ОЛЕКСІЙОВИЧ,
Інститут психології ім. Г.С. Костюка
АПН України, завідуючий лабораторією
психології творчості

кандидат психологічних наук, доцент
ПОБІРЧЕНКО НЕОНІЛА АНТОНІВНА,
Інститут педагогіки і психології професійної
освіти АПН України, провідний науковий
співробітник

Провідна установа - Вінницький державний педагогічний інститут
(кафедра психології), Міністерство освіти
України, м. Вінниця

Захист відбудеться 19 грудня 1997 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.053.01 в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова /252030 , м.Київ, вул.Пирогова,9/

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано 19 листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Н.В.Чепелєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми Національне оновлення багатогранного життя у вирішенні цілого комплексу політичних, соціально-економічних, культурно-просвітницьких проблем, що виникають у зв'язку з цим, передбачає переосмислення всіх суспільних, індивідуально-особистісних цінностей та формування на цій основі нової системи духовно - світоглядних орієнтацій підростаючого покоління,в основі якого буде соціальний запит на кращі людські виміри - духовність, моральність, високу освіченість, честь, гідність, совість - в цілому людяність, гуманність.

Успішне вирішення поставлених завдань багато де в чому покладається на школу, її початкову ланку, загальна мета якої покликана задовольнити освітні потреби особистості - найвищої цінності суспільства на основі принципу гуманізації,за яким перебудовується вся система освіти.Звідси випливає важлива проблема сучасної школи: розробка шляхів гуманного розвитку учнів,визначення змісту та форм впливів у формуванні гуманної особистості,розкриття можливостей предметів, що вивчаються, створення умов для самореалізації особистості.

Проблема гуманізму багатогранна.В історії наукової думки була предметом дослідження таких мислителів як: А.Данте, Ф.Петрарка, Дж.Бокаччо, М.Монтеня, пізніше Ф.Бекона, Р.Декарта, І.Песталоцці , Ж.Руссо, І.Канта та інші. Розглядові підлягали як філософські, так і психолого-педагогічні її аспекти. Обгрунтуванню суті, структури, змісту гуманізму присвячені праці Арістотеля, Платона, Г.Сковороди, А.Гельвеція. Л.Фейербаха, Г.Гегеля та інш.Соціально-теоретичний аспект проблеми сучасного гуманізму розглядають В.П.Андрущенко, Е.М.Бабосов, І.Д.Бех, Л.Г. Губерський, В.М.Зуєв, В.П.Зоц, В.М.Нічик, В.Д.Литвинов.

Вимоги щодо виховання гуманістів обгрунтовують Г.О.Балл,В.П.Ануфрієва, Н.М.Барановський, В.Ф.Губерський, Л.В.Даниленко, В.І.Джинторадзе, М.Г.Дорошенко, А.Г.Дудар, В.В.Задворний, та ін.

Використання навчального процесу як умови становлення особистості розкриті Б.Г.Ананьєвим, П.П.Блонським, Л.С.Виготським, О.М.Леонтьєвим, С.Л.Рубінштейном, П.М.Якобсоном. Вчені-психологи В.В.Давидов, О.Дусавицький, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, Л.Г.Занков, О.В.Скрипченко та ін. - виявили,що за певних умов навчання в молодшому шкільному віці формуються не тільки конкретні уявлення, а й ті, які наближаються до загальних понять. Формування уявлень і понять, виявлення механізмів, етапів, психолого-педагогічних засобів засвоєння уявлень і понять досліджували на різних вікових групах П.Я.Гальперін,О.М.Кабанова-Меллер, В.О.Моляко,

Н.О.Менчинська, Н.Ф.Тализіна. Напрацьований матеріал по формуванню гуманістичних уявлень і понять В.О.Сухомлинським, А.В.Тихоновою, Н.М.Палагіновою, Н.О.Плісовою та ін. Інтелектуальні складові в процесі формування гуманізму в підростаючої особистості відзначають психологи М.І.Алексеева, І.Д.Бех, М.Н.Боришевський, В.В.Власенко, А.В.Захарева, Я.Л.Коломенський, О.В.Киричук, Т.М.Лисянська, Є.В.Субботський, Н.А.Побірченко, М.Т.Яценко та ін., педагоги - Є.Н.Ільїн, Б.С.Кобзар, А.С.Макаренко, О.М.Ковальчук, А.В.Мудрак, Л.І.Рувинський, В.О.Сухомлинський, Н.Ф.Скрипченко.

Отже, проблема формування гуманної особистості охоплює широкий аспект вирішених питань. Однак,ці цінні доробки/згаданих авторів/ ще не дають відповідей на розв"язання проблеми гуманізації у відповідності з потребами сучасного українського суспільства.А це,в свою чергу,викликає необхідність повернення до цієї проблеми з метою обгрунтування шляхів гуманізації навчання в сучасний перехідний період, розкриття специфіки формування гуманістичних знань,відповідних їм засобів,умов реалізації.У такому аспекті проблема формування гуманної особистості не була ще предметом спеціального дослідження, це обумовило актуальність та визначило вибір теми нашого дослідження:"Формування гуманістичних уявлень в учнів початкових класів."

Тема дисертації входить до плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова як складова колективної теми кафедри психології.

Об"єкт дослідження - моральний розвиток особистості молодших школярів.

Предмет дослідження - процес формування гуманістичних уявлень молодших школярів, як складових їх моральної свідомості.

Мета дослідження - виявлення психологічних і соціально- педагогічних умов формування гуманістичних уявлень у молодших школярів,визначення їх розуміння учнями і перенесення здобутих знань на ситуації оцінок гуманістичних ставлень оточуючих людей.

Гіпотеза дослідження полягала в тому,що.розвиток у молодших школярів гуманістичних уявлень, понять та узагальнень відбувається в процесі його соціалізації і є результатом впливу різних джерел інформації та психолого-педагогічних фактів. Ефективність цілеспрямованого формування гуманістичних уявлень та понять буде значно вищою при умовах:

-достатньої насиченості ними навчальної літератури;

-відповідності психологічної і методичної підготовки вчителя;

-використання вчителем національних традицій та фольклору;

-врахування в процесі навчання індивідуально-психологічних та мікровікових особливостей учнів.

У відповідності з поставленою метою та висунутою гіпотезою були сформульовані такі конкретні завдання дослідження .

1.Визначити джерела одержання учнями початкових класів інформації гуманістичного спрямування та проаналізувати підручники для початкових класів /"Читанки"/ з метою виявлення рівня їх насиченості гуманістичними поняттями та знаннями про загальнолюдські цінності.

2. Виявити особливості , а також критерії визначення та рівні розуміння молодшими школярами гуманістичних понять, змісту гуманістичних уявлень.

3.Виявити індивідуальні та мікровікові відмінності розуміння молодшими школярами гуманістичних уявлень і понять.

4.Простежити особливості переносу учнями набутих знань на уроках читання на життєві ситуації та намітити шляхи підвищення ефективності процесу формування гуманістичних уявлень та понять в молодшому шкільному віці.

Вирішення поставлених завдань,одержання достовірних даних, перевірка висунутої гіпотези були здійсненні шляхом застосування комплексу методів психологічного дослідження :теоретичного осмислення та узагальнення філософської,психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми ; теоретичний аналіз текстів підручників для молодших школярів під кутом зору їх насиченості та інформативності гуманістичними судженнями, міркуваннями тощо; аналіз, співставлення, систематизація і узагальнення експериментальних даних, спостереження, цілеспрямовані бесіди з учнями, анкетування вчителів тощо .

Методологічну основу дослідження склали наукові положення відомих філософів,психологів,педагогів про: 1.суть гуманізації суспільства та освіти відповідно до різних епох розвитку людства й особливо у перехідні періоди; 2. місце моральності в організації суспільства,у розв"язанні особистих проблем; 3.гуманізм як складову моралі,що входить до свідомості і виражає суть людини, принципи дослідження підростаючої особистості.

Наукова новизна дослідження полягає: 1) у теоретичному обгрунтуванні шляхів гуманізації навчання і виховання учнів початкових класів у сучасний перехідний період життя України; 2) у визначенні послідовної системи гуманістичних уявлень і понять відповідно до віку та індивідуальних відмінностей школярів; 3) у розкритті специфіки формування гуманістичних узагальнень у учнів молодшого шкільного віку з врахуванням специфіки соціуму в якому живуть учні; 4) виявленні мікровікових та індивідуальних

відмінностей у формуванні гуманістичних уявлень і понять учнів початкових класів.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні тенденцій,які проявляються при переході від аналізу вчинків,моральної поведінки казкових та інших літературних героїв до вербального значення їх у термінах,що позначають конкретні і загальні гуманістичні уявлення,їх усвідомлення дітьми на основі активізації мислительних операцій тощо; в обгрунтуванні гуманістичної спрямованості,змісту окремих тем "Читанки" у відповідності з навчально-виховними завданнями,які стоять перед сучасною школою на Україні.

Практичне значення роботи полягає в тому,що вона ві, криває нові можливості у формуванні гуманістичних узагальнень на уроках читання з врахуванням соціально-психологічного клімату у родині,мікрогрупах, в які входять учні та інших факторів,які впливають на формування гуманістичних уявлень і понять у молодших школярів; дає можливість,через вдосконалення методів і способів роботи вчителя з учнями над аналізом творів ,краще використати зміст "Читанок" для 2/3 і 3/4 класів для ефективного формування гуманістичних узагальнень у молодших школярів.

Надійність та вірогідність даних дослідження забезпечується теоретичною обгрунтованістю вихідних положень,відповідністю наукового об"єкта,предмета та мети дослідження,використанням комплексної методики, що відповідає завданням дослідження, кількісним і якісним аналізом емпіричних даних,перевіркою одержаних наслідків;їх апробацією в школах.

На захист виносяться такі положення :

1.Серед гуманістичних уявлень найб..ьш доступними для молодших школярів є узагальнені уявлення про доброзичливість, співчуття, взаємодопомогу, товариськість, чуйність тощо. Поряд з позитивними гуманістичними уявленнями мають формуватись і негативні з супроводом відповідних емоцій, осудом негуманних ставлень одних персонажів творів до інших ;

2.Формування гуманістичних уявлень у молодших школярів має базуватись на доброякісності текстів ,оповідань,казок та іншої іформації,що міститься у читанках,методичного апарату підручника,методів і способів керівництва цим процесом,наявності в учителів повноцінних гуманістичних понять,їх переконливості у важливості засвоєння учнями термінів,які позначають ці поняття;

3.Інформацію про гуманністичне і негуманністичне ставлення людей учні одержують не тільки з текстів підручників,а й інших джерел.Одержані

гуманістичні і негуманістичні уявлення з цих джерел мають інформувати учителів,вихователів,батьків з погляду їх корекції у свідомості учнів для закріплення гуманістичного ставлення дитини до оточуючого.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалось під час експериментальної роботи у 1; 3; 6 школах м.Переяслав-Хмельницького і фрагментарно в Національному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова шляхом ознайомлення студентів з результатами дослідження при читанні лекцій та проведенні практичних занять ; отримали схвалення на науково-практичних республіканських, міжрегіональних, міжвузівських конференціях у м.Переяславі-Хмельницькому / Педагогічна спадщина Я.А.Коменського і перспективи розвитку народної освіти.1992; Переяславська земля та її місце у розвитку української нації,державності і культури.1994/, Києві /Психологія суб"єктної активності особистості. 1993/, на засіданнях кафедри психології НПУ ім.М.П.Драгоманова та кафедри педагогіки і психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди.

Структура роботи: До дисертації входять чотири розділи ,вступ і висновки,бібліографія та список джерел дослідження з 223 найменувань. Обсяг дисертації 162 сторінки друкованого тексту. Робота містить 9 таблиць, які відображають дослідні дані і їх аналіз.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовується актуальність проблеми на сучасному етапі розвитку національної школи України,визначено об"єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, сформульовані положення, що виносяться на захист,визначено теоретичне і практичне значення здобутих даних, розкрито наукову новизну і практичну значущість наслідків роботи,описуються шляхи апробації і впровадження результатів дослідження ,стисло характеризуються методологічні основи та методи дослідження.

У першому розділі - " Проблема гуманізації в теорії та практиці" на основі аналізу філософської,психолого-педагогічної та науково-методологічної літератури висвітлена роль гуманізму в моральному становленні особистості; розглядається сутність,основні напрямки розвитку гуманізму.

Дана проблема висвітлюється у світлі різних теорій особистості, критеріїв і понять,які у них використовуються,зокрема "змінність" як вихідне положення про те,що особистість безперервно змінюється на протязі всього життя;"інвайронменталізм" - положення про те, що особистість сформована

соціальними і культурними змінами; "гетеростаза" положення про те, що люди мотивовані насамперед прагненням до особистісного зростання, пошуком стимулів до самореалізації; "раціональність" - люди є раціональними істотами,здатними спрямовувати свою поведінку шляхом міркувань.Критично розглядаються деякі з цих положень,зокрема "незамінність" - структура особистості змінюється у ранні роки життя і не змінюється у подальшому тощо.

Аналізуються роботи зарубіжних та вітчизняних дослідників з проблем особистості і її інформативної складової,пов"язані з моральною свідомістю і поведінкою підростаючої особистості. Зокрема звертається увага на положення З.Фрейда про те,що дитина не народжується із "супер его", що вона його набуває завдяки взаємодії з батьками,учителями та іншими оточуючими людьми, що "супер его" починає формуватись коли дитина дізнається про те,що таке "добре" і "погано" тощо. При аналізі А.Адлер вказував на те ,що в формуванні моральних зразків надається значення соціальним інтересам підростаючої особистості,поєднуючи інтереси із психічним здоров"ям особистості.

В роботі розглядається запропонована Е.Еріксоном з вікова характеристика дітей 6-12 років. Він наголошує ,що в цей період вони оволодівають елементарними культурними навичками і набувають здатності до логічного мислення та самодисципліни.

Е.Фром виділяє п"ять найважливіших потреб,пов"язаних з його гуманістичною теорією особистості . Г.Олпорт вказує на розрізнення дитиною уявлень "Я хороший","Я поганий" та ін.,які набувають ся го розвитку в 6-12 років.

Особлива увага в роботі приділяється аналізу гуманістичних ідей/близьких до теми роботи досліджень вітчизняних авторів/,гуманізації виховання у працях Г.Сковороди ,його положень про рівновагу як механізм гуманних взаємин між людьми. При цьому ми звертаємо увагу на розвиток ідей, які згадані у працях М.О.Бердяєва та іноземних дослідників таких як К.Юнг та ін. Зокрема таких вихідних положень про "гомеостазу" - положення про те,що люди мотивовані,насамперед на зменшення напруги і збереження внутрішнього стану рівноваги тощо.В дисертації дається короткий огляд робіт,які мають відношення до виховання гуманізму.

Загальний огляд стану питання з проблеми дисертаційної роботи,його аналіз показує,що питання гуманізації освіти,виховання у дітей гуманних взаємин було у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних філософів,психологів,педагогів.У деяких роботах простежується намагання розкрити механізми моральної поведінки дітей /Вейт М.А., Киричок В.А.,

Коротєєвою В.А., Сухомлинським В.О., Ярмоленком П.Я/. При пошуках цих механізмів деякі дослідники вказують,що до них входять як елемент - інформаційний компонент / моральні знання, уявлення ,поняття тощо /. Проте,залишається недостатньо з"ясованим, як загачується цей компонент, тобто механізм його становлення, у складі загального механізму і моральної свідомості в цілому. Наше дослідження і було спрямоване на те ,щоб підійти до розкриття суті цього складного,важко досліджуваного механізму формування моральної свідомості у молодших школярів.

У другому розділі "Формування гуманістичних уявлень у процесі навчання" розкривається організація дослідного навчання, підкреслюється , що воно базується на "Концепції літературної освіти". В розділі дається аналіз підручників для 2/3 - 3/4 класу /за редакцією Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко,Н.Й.Волошиної/ з погляду достатності інформації про гуманні явища, доступні для учнів початкових класів,описуються методи, прийоми роботи учителя з учнями над змістом і образними засобами оповідань, спрямованість вчителів на формування в учнів гуманістичних узагальнень. Оскільки важливим фактором формування в школярів гуманістичних узагальнень є розуміння самим вчителем термінів, що позначають гуманістичні уявлення і поняття, здійснювалось спеціалізоване обстеження у вигляді анкет,в яких з"ясовувалось ставлення вчителів до використання фольклору у формуванні гуманних знань, що дає народна мудрість молодшим школярам, які виникають труднощі в учнів під час опрацювання того чи іншого фольклорного тексту, що міститься в підручниках. Результати опитування були використані при розробці фрагментів уроків з читання,описуються ці фрагменти при їх практичному використанні в школі,узагальнюються висновки дослідної роботи.

У третьому розділі - "Розуміння учнями 2-3 класів дій персонажів, що виражають гуманістичне ставлення людини"- обгрунтовуються методи збору дослідного матеріалу та його аналіз До дослідного матеріалу входили терміни,які прямо чи опосередковано зазначали гуманістичні уявлення і поняття,судження учнів при аналізі оповідань тощо.

Гуманістичні ставлення людей у літературних матеріалах "Читанок" виражені у термінах,що позначають гуманістичні уявлення і поняття героїв творів.Ці терміни можна умовно розділити на чотири групи. Перша - терміни,пов"язані із зазначенням ставлення персонажів творів до людей,окремої людини/ доброта, взаємодопомога, співчуття тощо/.Друга - терміни,пов"язані із ставленням дійових осіб до праці в контексті з гуманними вчинками/працьовитість ,наполегливість, лінощі тощо/.Третя - терміни, пов"язані із ставленням героїв творів до речей /акуратність,бережливість

тощо/.Четверта - терміни, пов"язані із ставленням персонажів творів до самих себе /самозакоханість,самовдоволеність тощо/.Аналіз текстів "Читанок" показав, що згадані групи термінів,що прямо чи опосередковано зазначають гуманістичні уявлення і поняття літературних персонажів, розподіляються нерівномірно. Перша група термінів становить у "Читанці" для 2/3 класу 282 терміни /66.9 % від всіх/,а в "Читанці"для 3/4 - 316 /69.9 % від всіх/.Друга група термінів становить у "Читанці" для 2/3 класу 116 термінів /21.2 %/,а для 3/4 -94/22.4 %/. Третя група термінів- відповідно 2/3 - 9/2.1 %/, 3/4 -14/3.2%/ . Четверта група термінів становить у "Читанці" для 2/3 класу - 10 - 3.8%/,а для 3/4 - 11/2.5%/.

Отже, у "Читанці" для 2/3 класу найбільше термінів виявилось тих, що зазначають ставлення персонажів до людей ,окремої особи.Це ж стосується і "Читанки" для 3/4 класу,але в ній порівняно з попереднім підручником простежується зростання на 32 терміни .Друге місце за кількістю термінів у "Читанці" для 2/3 класу займає група, що зазначає ставлення героїв твору до праці.Це ж стосується і "Читанки",для 3/4 класу,але тут у порівнянні з попереднім підручником відбулось зменшення на 22 терміни.Третє місце по кількості термінів у "Читанці" для 2/3 класу займає група,що зазначає ставлення дійових осіб до речей і четверте - ставлення до себе.У "Читанці"для 3/4 класу - третє місце займають терміни,що зазначають ставлення до себе, а четверте - ставлення до речей .Загальна кількість усіх термінів ,що прямо чи опосередковано зазначають гуманстичні уявлення і поняття у "Читанці" для 2/3 класу становить 423,а у "Читанці" для 3/4 класу - 435.

У першій групі термінів найбільше виділяються :любов до батьків,рідного краю,дітей. Вони займають відповідно у "Читанках" для 2/3 і 3/4 класів. Друге місце займає термін "товариськість" і похідні від нього. "Співчутливість" і близькі до нього терміни становлять у "Читанці" для 2/3 класу - 9.5% а в 3/4 -9.1%. Термін "сміливість" і близькі до нього займають відповідно до "Читанок" 7.1 і 9.1%; турботливість - 6.4 і 6.6% решта термінів /доброта, взаємодопомога, мудрість, уважність /від 4.2 до 0.5%.Отже ,кількість термінів ,які прямо чи опосередковано відносяться до гуманістичної сфери є нерівномірною. Це ж стосується і термінів інших груп. Їх кількісний склад описаний у дисертаційному дослідженні.

Виділені у "Читанках" терміни розглядаються у контексті з моральними зразками, які цілеспрямовано дають автори згаданих підручників для формування в учнів гуманістичних узагальнень. Аналіз текстів "Читанок" показав, що вони насичені ситуаціями,в яких розкриваються характерологічні особливості дійових осіб. 71% цих особливостей прямо чи опосередковано пов"язані із гуманістичними особливостями.Вони виражають ставлення до

людей,казкових чи реальних художніх персонажів.Всі тексти,що містяться у згаданих підручниках, можна розділити на три групи.Перша - тексти у яких яскраво розкривається гуманістичне ставлення героїв творів до суб"єктів, зображених у цих творах.Таких текстів у "Читанці" для 2/3 класу - 24/ 6.4%/, у "Читанці" для 3/4 - 33/12.4%/.Друга група - це тексти,де не дуже яскраво розкривається гуманістичне ставлення персонажів творів до суб"єктів .Таких текстів у "Читанці" для 2/3 класу - 254/68.1%/,у "Читанці"для 3/4 - 145/54.3%/.Третя група текстів характеризується відсутністю гуманістичних ставлень дійових осіб творів. Цих творів у "Читанці" 2/3 класу - 95/25.4%/, у підручнику 3/4 класу - 89/33.3%/.

У подальшому дослідженні ми оперували ,переважно,текстами першої групи,що стали базовими для нашого дослідження.

Для з"ясування рівнів розуміння учнями переважно першої групи сюжетних творів,усвідомлення ними дій і характерологічних особливостей персонажів,що виражали гуманістичне ставлення до людей, окремої людини,казкових героїв тощо,використовувались такі методи: цілеспрямоване спостереження за висловлюваннями учнів, їх діями на уроках читання при аналізі цих творів , індивідуальні бесіди з учнями за текстами згаданих творів. При організації бесід, які проходили у позаурочні часи,був використаний досвід Ж.Піаже при виведенні ним коефіцієнта розуміння дітьми 6-8 річного віку сюжетів розповідей.Використаний і висновок Ж.Піаже про те,що найбільший коефіцієнт розуміння буде тоді, коли текст переказує дорослий , а потім його відтворює дитина,показуючи розуміння тексту.Найменше сприйняття,коли розповідачем була одна дитина,а відтворювачем - інша. Зважаючи на ці висновки, у нашому дослідженні ми зачитували текст,а дитина його відтворювала із своїми поясненнями, на основі яких ми робили висновок про рівень розуміння дітьми гуманних ставлень героїв творів та термінів,що виражали гуманістичні характеристики.Під час уроків учні,звичайно,одержували інформацію від учителя, і від своїх ровесників. Для індивідуальної позаурочної роботи з дітьми кожного разу відбиралось три тексти однакові для учнів других і третіх класів,щоб мати змогу порівняти судження учнів при відносно рівних умовах сприймання інформації.

Аналіз одержаних учнями відповідей і пояснень гуманістичних вчинків героїв творів показав, що вони за своїм змістом неоднакові. При дослідженні сприймання учнями картин було помічено деяку подібність у поясненнях дітьми текстів із закономірностями відкритими В.Штерном, Е.Мейманом, А.Біне, Б.Г.Ананьєвим та іншими.

Дослідження показали, що в учнів 2-3 класів існує чотири рівні відтворення і розуміння творів,у яких наявні гуманістичні і негуманістичні прояви дійових осіб. Рівні визначалися за певними критеріями: активність чи пасивність учня під час аналізу сюжету твору, виникнення труднощів під час відтворення тексту, інтерес, вміння пояснити ситуації гуманістичного змісту, здатність зробити певні висновки. Перший - "елементарний" ,що визначався пасивністю учнів під час аналізу сюжетних творів як на уроці,так і під час індивідуальної бесіди.Характерною ознакою відповідей учнів була схильність до переліку персонажів творів та їх дій. На цьому рівні знаходиться 2.5% учнів других і 1.7% третіх класів.Другий ,умовно названий"середнім"відзначався тим,що учні пов"язували фізичні дії персонажів /"підійшов","став"/з моральними вчинками.Останні - тісно зв"язувались дитиною із зовнішніми проявами /"заплакала","сміявся"/.На цьому рівні знаходилось 66% учнів других і 44.2% третіх класів.Третій рівень розуміння творів,названий нами "достатнім" відзначався тим ,що виявлені учнями факти, дії персонажів тісно пов"язувались з моральними чи аморальними їх вчинками .Серед моральних вчинків ,учні виділяли гуманістичне ставлення дійових осіб до інших суб"єктів .У процесі аналізу текстів ,діти співпереживали з дійовими особами,схвалювали їх гуманні ставлення ,вчинки і засуджували негуманні.На цьому рівні знаходиться 27.5% учнів других і 50% третіх класів.Четвертий рівень розуміння творів - "високий".Він включає попередній,третій,проте,на відміну від нього,учень намагається пояснити вчинки персонажів твору,взаємопов"язати їх моральні дії і більш-менш чітко виділити власне ставлення до персонажів твору.На цьому рівні було 3.3% учнів другого і 4.1% учнів третього класу.

Наведемо отримані дані розуміння учнями 2/3-3/4 класів гуманістичних проявів.

Таблиця №1

Рівні розуміння учнями 2/3-3/4 класів гуманістичних уявлень.

Клас	Рівні розуміння			
	елементарний	середній	достатній	високий
2	2,5%	66,7 %	27,5%	3,3%
3	1,7%	44,2%	50,0%	4,1%

Четвертий розділ - "Індивідуальні і мікровікові відмінності у запам"ятовуванні і відтворенні учнями 2-3 класів гуманістичних і негуманістичних ставлень персонажів з текстів "Читанки". У роботі описуються методи виявлення індивідуальних відмінностей.Вони зводились до збору даних про запам"ятання і відтворення учнями текстів,розповідей і казок,які містяться у "Читанках",про те ,які герої творів подобаються учневі і чому саме,що найбільше подобається у вчинках персонажів і чому .

Результати досліджень показали,що учні других класів згадували пересічно 3.6 персонажів із позитивними гуманними якостями,з відхиленням від середніх ± 1.6 ,а учні третіх класів 4.8 з відхиленням ±1.4. Ці дані свідчать,що з віком учнів під впливом навчання збільшується кількість відтворених персонажів із позитивними гуманними якостями.У других і третіх класах спостерігається деяка тенденція зниження діапазону індивідуальних відхилень.

Дослідження показали,що учні других класів згадували пересічно 2.7 персонажів з негативними гуманними якостями з відхиленням ±0.8, а учні третіх класів 4.6 персонажів з віхиленням ± 0.6. Отже, учні других класів дещо більше відворювали персонажів з позитивними у порівнянні з негативними гуманними якостями. В учнів третіх класів дане співвідношення було майже рівним.Тенденції у звуженні діапазонів індивідуальних відмінностей збереглися як за мікровіковими, так і за гуманними властивостями.

Математична обробка здобутих даних дозволила виявити деякі тенденції у досліджуваних явищах. Проте, в роботі розглядаються і якісні гуманістичні характеристики. З"ясувалось, що в бесідах з учнями про персонажів літературних героїв,а також при аналізі текстів на уроках,учні другого класу вживали терміни,що свідчили про позитивні якості у 54.2% і негативні 39.6%, а решта невизначені.Серед позитивних провідне місце займала "доброта" /22.8%/, інші терміни /чотирнадцять/ розпорошені від 0.6 до 11.7 %.Серед термінів,що зазначають негативні якості в учнів другого класу займають "злий","брехливий",чи похідні від них.Вони разом становлять 21.2% .Інші терміни цієї категорії розміщені у межах від 0.6 до 4.3%.Аналогічні дані були одержані і в учнів третього класу. Вони класифікуються наступним чином : терміни,що позначають позитивні якості,учні вживають 53.2%,а негативні у 39.1%.Серед позитивних провідне місце займає, як і другому класі "доброта"/10.9%/, але із значним зниженням, порівняно з другим.

Серед термінів,що зазначають негативні якості,провідне місце займає "злий"/27.2%/. Інші вісім термінів знаходились у межах від 0.6 до 3.1% .

Предметом дослідження були і оцінні судження учнів ,які висловлювали при аналізі дії персонажів творів, що містились у "Читанках".Аналіз цих суджень показав , що позитивні оцінні судження учнів 2-3 класів переважають негативні у 1.4 рази.Вони включали терміни,які ми розглядали попередньо.Так, з терміном "працьовитий" чи похідним від нього ,становило 5.5% оцінних суджень учнів других класів ,а в учнів треті класів - 3%.

Завданням нашого дослідження було також з"ясування співпадань термінів, що зазначають гуманістичні узагальнення,які містяться у "Читанках",і тими,якими користувались учні при аналізі дій літературних персонажів.З цією метою був здійснений кореляційний аналіз.Виписувались всі терміни,які прямо чи опосередковано пов"язані з гуманістичними проявами персонажів творів,що містяться у "Читанках" відповідних класів і терміни,які вживали учні при аналізі дій,вчинків літературних персонажів.Цей аналіз показав,що між цими рядами існує кореляційний зв"язок ,який становить +0.4 в учнів других і +0.6 учнів третіх класів.Він вказує на те,що між досліджуваними явищами існує яскраво виражена закономірність, безперечно опрацьовані на уроках тексти "Читанок"вагомо впливають на оволодіння учнями термінів,що виражають гуманістичні чи негуманістичні дії,вчинки.

Кореляційний аналіз т аналіз якостей явищ ,що зазначають ці терміни,вказує на те,що існують і відмінності як у других, так і у третіх класах.Учні третього класу,порівняно з другим, віддали перевагу такій моральній якості,як сміливість ,бо на цю властивість в підручнику третьокласників поміщено значну кількість творів /легенд, казок, переказів, оповідань/.

В міру того, як з віком збагачується життєвий досвід дитини,її знання,ускладнюється і розширюється зміст уявлень, понять.Поряд з такою властивістю як доброта,значну увагу в "Читанці" для третього класу приділено такій гуманістичній властивості, як доброзичливість.

Отже,існує залежність між кількістю описаних гуманістичних подій в "Читанках" та кількістю вживаних учнями термінів,що зазначають гуманістичні чи негуманістичні взаємини.Проте,ця залежність не є прямо пропорційною,оскільки взаємозв"язок дещо віддалений від +1. Тому одержані дані дозволяють думати про те ,що не тільки робота вчителя і учнів на уроках читання та самостійне опрацювання текстів "Читанок" учнями є джерелом поповнення термінів,що зазначають гуманістичні і негуманістичні взаємини між людьми.

Для з"ясування джерел інформації про ці взаємини, ми провели індивідуальні і групові бесіди з учнями. Під час бесіди задавались такі питання:"А звідки ти дізнався/лась,що треба бути добрим, чуйним,не ображати

сестричку,брата,своїх товаришів?","Чи доводилось тобі говорити з іншими про те,що необхідно бути чуйним,уважним до батьків,товаришів,оточуючих людей?"

Усвідомлення ,одержання джерела інформації,участь учня в обговоренні гуманістичних моральних якостей, ми вважаємо важливими факторами,що свідчать про сприйняття учнями гуманістичних,моральних уявлень.

Аналіз бесід з школярами показав,що найбільшу інформацію про гуманістичні уявлення і поняття учні одержують від учителя на уроках читання /пересічно 69%/,від спілкування з батьками, дідусем, бабусею /пересічно -13%/, від радіо, телебачення /пересічно 8%/,від спілкування з друзями /пересічно 6%/,від відвідування церкви чи розмов зі служниками церкви /пересічно3%/.Отже,основним джерелом отримання інформації про властивості особистості, що виражають гуманістичне ставлення, для учнів початкових класів, належить учителю, переважно урокам читання.

Для перевірки результативності навчання ми, крім згаданого,виявляли усвідомлення учнями гуманістичних властивостей вже не літературних персонажів ,а оточуючих учнів людей та власні властивості.

Проведене дослідження підтвердило гіпотезу і дало підстави зробити такі висновки:

1. Важливою складовою навчально-виховного процесу у демократичній незалежній Україні є спрямування на виховання гуманізму,побудоване на національних традиціях українського народу ,його символах,виражених у міфах, казках, легендах, мистецтві, релігії та науці, зв"язок з термінами, що зображують радісну життєву силу, чесність, внутрішню велич, честь, повагу, довір"я тощо.Вони займають вагоме місце у "Читанці" для 2/3-3/4 класу за редакцією Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко, Н.Й.Волошиної та у прийнятій міністерством освіти України "Концепції літературної освіти" /Н.Волошина, Е.Пасічник, Н.Скрипченко,П.Хропко/.

2.Тексти згаданих "Читанок",як інформативний матеріал у системі формування гуманістичних узагальнень учнів, дають позитивний результат тільки за умови теоретичної та методичної підготовки учителя, тобто його знанні змісту понять, (доброта,взаємодопомога, турботливість тощо), умінні викликати в учнів позитивні емоції на явища ,що позначають ці терміни, і негативні - до жорстокості , зла, кривди тощо. Оволодіння учителем змістом тексту ,методична робота на уроках при аналізі текстів "Читанки",виділення у них фактів гуманного і негуманного ставлення персонажів до реальних чи казкових суб"єктів тощо;знання вчителем вікових особливостей молодших школярів,їх можливостей оволодінн гуманістичними уявленнями на рівні узагальнення ,запобігання формального заучування визначень,що розкривають

зміст гуманістичних понять без активізації мислительних операцій та емоційної сфери учнів; володіння вчителем методами,прийомами і способами аналізу текстів творів з активізацією мислення та відповідних почуттів учнів.

3.Аналіз текстів "Читанки" для 2/3 - 3/4 класів показав, що наявні у них терміни, які зазначають гуманістичні і негуманістичні поняття/добро,зло тощо/ розподіляються нерівномірно. Пр зідне місце серед них належить термінам , що означають групу понять,пов"язаних зі ставленням персонажів творів до людей, казкових персонажів,окремої людини тощо.Чільне місце посідають терміни,що передають любов до рідного краю.Підручники з читання насичені словами-символами,які в українського народу є своєрідними архетипами/"барвінок" ставлення до пам"яті предків, " мальва" - символ любові до рідної землі ,свого народу ,"волошка" - чесності,привітності, чемності тощо/.

4.Для учнів 2-3 класів характерні чотири рівні відтворення і розуміння творів,де проглядаються гуманістичні і негуманістичні прояви дійових осіб. Рівні визначалися за певними критеріями: активність чи пасивність учня під час аналізу сюжету твору, виникнення труднощів під час відтворення тексту, інтерес, вміння пояснити ситуації гуманістичного змісту, здатність зробити певні висновки. Перший характеризується пасивністю учнів під час аналізу сюжетів творів і схильністю до переліку дійових осіб. Другий відзначається поєднанням фізичних дій персонажів з їх моральними діями.Третій - дії персонажів тісно пов"язувались з моральними чи аморальними їх вчинками.Четвертий включав попередній, але у нім проявляється пояснення учнями вчинків персонажів з їх моральними діями,більш-менш чітке виділення власного ставлення до персонажів твору без підказок учителя чи експериментатора.Провідним рівнем в учнів 2-3 класів виявився другий.

5.У запам"ятовуванні та відтворенні учнями гуманістичних і негуманістичних персонажів з текстів "Читанок" існують мікровікові відмінності.З віком учнів,під впливом навчання зростає кількість згаданих творів та персонажів з позитивними якостями і значно зростає з негативними.При цьому учні других класів відтворювали більше половини термінів, які зазначали позитивні якості. Індивідуальні відмінності відносно найбільші у відтворюваних творах,персонажах і термінах з позитивними гуманними подіями,вчинками тощо.Чільне місце серед термінів відтворених учнями 2-3 класів займає "доброта", а серед негативних "злий", "брехливий". Індивідуальні і мікровікові відмінності зводились до поєднання гуманних і негуманних вчинків персонажів із словами-символами.

6.Оцінні позитивні судження учнів,які висловлені при аналізі відтворених творів та дій ,вчинків ,ставлень персонажів, перевищували майже в півтора рази негативні.Учні 2-3 класів краще запам"ятовують і відтворюють позитивні вчинки персонажів творів,ніж негативні.

7.Між термінами,вчинками у текстах "Читанки" і тим,що використовували учні при аналізі творів та в індивідуальній цілеспрямованій бесіді з експериментатором, існує взаємозв"язок.Ці дані співпадають із даними спеціального опитування про джерела інформації,що стосується гуманістичної сфери - більша половина їх припадає на уроки читання , менша на спілкування з батьками та близькими родичами,ще менше на спілкування з ровесниками,старшими школярами, слухання радіо, чи від перегляду телепередач,і зовсім мало від служителів культів.

8.Найбільш вагомими при самооцінці в учнів 2-3 класів є доброта,чесність,щедрість, працелюбність/похідні від них/,а при оцінці своїх товаришів - доброта,сміливість,щедрість,уважність.Виявились при цьому мікровікові та індивідуальні відмінності.Учні других класів при самооцінці надавали перевагу доброті, чесності, щедрості, третіх - доброті, сміливості, чесності.

9.Організоване дослідне навчання на уроках читання із оптимальним забезпеченням згаданих умов підготовки вчителя дозволило досягнути деяких зрушень у формуванні гуманістичних узагальнень у молодих школярів.Учні експеременталь них класів вживали дещо більше термінів, що позначають гуманні поняття. Їх оцінні судження щодо гуманних і негуманних вчинків персонажів творів були грунтовнішими у порівнянні з учнями контрольних класів,це ж стосується і переносу гуманістичних знань при оцінці вчинків оточуючих людей. Вдосконалення методів, способів, прийомів аналізу текстів на уроках читання ,підвищення кваліфікації учителів початкових класів є важливими факторами,що забезпечують успіх у формуванні гуманістичних узагальнень молодших школярів.

Висвітлені у дисертації дані не вичерпують усіх питань проблеми,актуальність якої вимагає подальших досліджень у напрямку розширення вікових груп, вдосконалення методів і прийомів роботи учнів при аналізі текстів,з більшим залученням мислительних операцій,створення емоційної атмосфери тощо.Важливо звернути увагу і на відмінності у формуванні гуманістичних узагальнень у хлопців та дівчат .Потребує більшого залучення до аналізу символів,що є невід"ємною складовою українського народу.

Основний зміст дисертації відображений в таких публікаціях автора:

1.Мильнікова О.М. Розвиток гуманістичних уявлень на уроках читання //Початкова школа,1996.-№6.-с.10-13

2.Мильнікова О.М. Формування гуманістичних уявлень і понять у молодших школярів// Психологічні фактори ефективного учіння учнів:Збірник статтей.-К.,1995.-с.62-69.

3. Мильнікова О.М., Ярмоленко П.Я. Самосвідомість як найважливіша передумова формування суб"єктної активності дитини. // Психологія суб'єктивної активності особистості.-К.,1993.-с.64-66

4.Мильнікова О.М. Ідеї природного експерименту О.Ф.Лазурського//Проблеми розвитку психоло-педагогічної науки в науково-технічній творчості молоді: Збірник наукових праць студентів, аспірантів.-К.КДПІ,1992.-с.50-51

5. Мильнікова О.М., Зінов"єва В.П. Я.А.Коменський про формування особистості//Педагогічна спадщина Я.А.Коменського і перспективи розвитку народної освіти: Тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції.-Переяслав-Хмельницький,1992.-с.159-161

6.Мильнікова О.М. Деякі результати психоло-педагогічного вивчення здібностей молодших школярів // Проблеми розвитку психолого-педагогічної науки у науково-технічній творчості молоді.-Переяслав-Хмельницький,1992.-ч.2.-с.250-251

7.Мильнікова О.М.,Лила М.В.,Лила М.М. Переяславський скарб у психології // Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності,культури:Тези доповідей.- Переяслав-Хмельницький,1992.-с.80-82

8.Мильнікова О.М. Лазурський О.Ф. і деякі проблеми психології людини// Человек, бытие, культура:Тезисы XVI Всесоюзного теоретического семинара "Мировозрение и научное познание".-Киев-Переяслав-Хмельницкий,1991.-с.95

9. Мильнікова О.М. Життя і науковий здобуток О.Ф.Лазурського// Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури: Тези доповідей.-Переяслав-Хмельницький, 1994.-с.51-52

Анотація

Мильнікова Олена Миколаївна. Формування гуманістичних уявлень в учнів початкових класів.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 1997.

В дисертації теоретично обгрунтовані основні умови формування в учнів загальних гуманістичних уявлень на уроках читання; визначана залежність ефективності засвоєння учнями гуманістичних відношень персонажів твору від теоретичної, психологічної і методичної підготовки вчителя, понятійного апарату текстів підручника , об"єму термінів, якими користуються учні під час аналізу творів, оцінки ровесників та самооцінки, співвідношення позитивних і негативних гуманістичних якостей, зазначених в термінах, виявлені джерела інформації гуманістичних уявлень і понять отриманих поза школою, накреслені шляхи удосконалення роботи по формуванню у учнів гуманістичних уявлень.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичні поняття, гуманістичні уявлення, гуманістичні якості, моральна свідомість.

Аннотация

Мыльникова Елена Николаевна . Формирование гуманистических представлений у учеников начальных классов.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

В диссертации теоретически обоснованы основные предпосылки формирования у учащихся обобщенных гуманистических представлений на уроках чтения, определена зависимость эфективности усвоения учащимися гуманистических отношений персонажей произведений от теоретической , психологической и методической подготовки учителя, понятийного аппарата текста учебника, объема терминов, которыми пользуются учащиеся при анализе произведений, оценки ровесников и самооценки, соотношения положительных и отрицательных гуманистических качеств, обозначенных в терминах, выявлены источники информации гуманистических представлений и понятий полученых вне школы, намечены пути усовершенствования работы по формированию у учащихся гуманистических представлений.

Ключевые слова: гуманизм, гуманистические понятия, гуманистические представления, гуманистические качества, моральное сознание.

Annotation

Olena Mykolayevna Mylnikova. Formation of the humanistic notions in the pupils of elementary forms.

Dissertation applied for reciving of a candidate of psychological science. Field of specialization 19.00.07 - pedagogikal and psychology. The National State Teacher"s Training University named after M.P.Dragomanov.

The dissertation is considered with the theoretically grounded main preconditions of forming in pupils the humanistic notions on the lessons in reading. The dependence of effectiveness of mastering humaanistic relations of the characters of works from the theoretical, psychological and methodical teacher"s preparation, the couseptual apparatus in texts, the volume of terms which pupils use while analyse the text, the appraisal of persons of the same age and sell-appraisal the correlation of the positave and negative hummanistic qualities,marked terms were determined. The sources of tnformation which are got out of school were revealed. The author maped out the ways of improwent the work on forming in pupils the humanistic notions.

Key words: humanistic; humanistik qualities, humanistik notions, moral cognition.

Підписано до друку 14.11. 97. Об'єм . 0.9 . Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100 прим. Зам. 309. Безкоштовно.

252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9, кім. 221-а.
Редакційно-видавничий відділ НПУ ім. М.П. Драгоманова.